

EUSKAL ETXEGINTZA

GURE ETXEA

Euskalduna, antxina baten, artzuloetan bizi izan zan, lastozko, zurezko ta arrizko etxeak jaso arteño. Oneik muiño-gain, lau, ibar ta bakartadeetan eregi zituan geienetan. Lenengo uri ta erriak, txikiak ziran: euskaldunaren egoitza, bizilekurik egoki ta beiñena baserria izan da. Bakotxak dau bere etxea, bitzta bateko naiz biko. Etxe dotoreak, biotzez maitatuak. Amerika aurkitzean eta ostein, euskaldunik naiko joan lurralde areitara, baiña biotzak beti, erri-miñez, berezko jaiotexera saka egiten.

Euskaldunak maite izan dau, ta maite izango, here aberria, aurretikoen lur-zatia. Sendia dogu aberriaren sorburu. Euskaldunak, naiz txapelez naiz kapelaz jantzi, baserria dau jatorri. Ezta, ba, mirestekoa barne sentidu oi dauan sorterriganako su joria. Eta beiñola Ulises, atzerri zear ibilli ostein, Itaka bere aberriko kea ikusi-miñez etxerantza ba'etorren, askoz be geiago, edo bardintsu, euskalduna be. Euskaldunak, izan be, maite dau askatasuna, bere buru-jabetasuna; famili barik ez legoke, baiña, askatasunik ez buru-jabetasunik.

Gaur daukaguzan baserri ta etxerik geienak, Pizkunde garaian ain zuzen be, pixkaka pixkaka jasoak dira. Gaur -egunean lengo erri ta uri txikiak azi ta nagusitzen diardugun lez, garai aretan mendi-ertz, erreka ondo, muna eguzkitsu, bazter ixil, troka aiñube naiz aitzuri arteetan jaso oi ebezan; beti be, jakiña, euren bei, ardi, auntz eta ostantzeko etxe-abereak zer jana eben lekuetan.

ZELAKO EGIKERAZ

Edergille danak bere eder-antzea agertu bear. Euskalduna, ez gara aspertuko esatez, antxiña txirulak, adarrak, makiñak egitean, naiz geroago gazte-luak eta jauregiak, erri ta uri zabalagoak antolatzean, beti agertu izan yaku artista. Begira euskal-lur gaiñez, zenbat olako. Kastro'tik Baiona'ra, edo-ta Araba, Naparru, Baxenabarra ta Zuberoa'n zear. Erbestean ezta onakorik aurkitzen.

Egikera berezia dabe oroigailu ta eraiki guztiok; ez gero danetan estilo bat bera dalako, bakotxak zer-

tan edo artan ezbardintasunen bat daroalako baiño. Euskal egikera, estiloa dala esan bear naitaez; euskal kultura dago gaiñezka. Zoaze beste toki batera, ta ez dozue olakorik idoroko; zoaze, bai, esate baterako, beiñola euskaldun artzaiñak bizi izan zirala esan oi dan **Aran** ibarrera; oso politak dozuez ango etxeak, baiña ez daukie emengoan antzik. Gure arima zarra bizi da oraindik euskal sutaldean.

Begira gure etxe bat. Garai aretako geienak, Bizkaia'n, Gipuzkoa'n eta Lapurdi'n, au da, Kantauri aldekoak, arrizkoak dira orma-azurrak, zurbesoz gurutzatuta; teillatuak ura aide bietara doala, gaillur jagiz eta, iñoiz, aurrekaldean txapel ederrez jantzirik. Zegaz egiten ziran? Amabostgarren menderate basetxerik geienak zurezkoak ziran; baiña sarritan suak artzen zitualako, orduko agintariak, gai ohea, seguroagoa, arria adibidez, erabiltearren, eragilleai sariak emoten eutsiezan. Garabai'k bere "Oroipenetan" Bilbao erre zanekoa edesten dausku. Bilbao'n ordurarteko etseak, ia danak, surezkoak ei ziran, eta arrezkero ladrillu edo arlandu ederrez jasoten ei ebezan. Orduantxe asi ei ziran, gaiñera, kalera emoten eben etxe aurreetan leio urratuak eta leiarrak jarten.

Etxerik geienak, gaur dakusgunez, lau orma eukiezan, arrizkoak, etziran aundiak, ez goi ez sendo. Onein gaiñean jarten zan erakiñaren zati nagusia, gorantz doazan zutoiñak eta abar, eta zutoiñen artean beste aga meeago batzuk, zearkako eundura edo bilbea egiñaz: aga mataza aonetan tinkotzen ziran kanpotiko orma ta barruko zurbesok.

Estilorik naiko erabili eben gure etxegille azkarrak garai artarako, aurrekalde, atari, arku, balkoi, leio, albo-egoitz eta abarretan; gaur be arrigarriak dira arein aga-lantze ta gurutzatzeak. Oin bi daukiez baserririk geienak; lenengoan sukaldea, eskaratza, logelaren bat eta etarte, atzean kortak izanik; bigarrenean, lau, bost-sei logela aurretik eta sabaia atzean, elbitza, garaunak, igaliak, lastoa ta olakoak eukiteko.

Basetxeok, naiz-ta Euskalerrri osoan bardiñak ez izan, danak dabe bateratzen ditun zerbait apartekoa. Gaiñerantzekoan, esan dogunez, ezbardin edo bestelakotasun izugarria daukagu euskal estilo barruan, amalau-amabost-amaseigarren mendeetan jasotari-koen artean batez be.

Etkez aaiñera, eleizaz ta torre-etxez, gazteluz ta jauregiz beterik daukagu Euskalerrria. Torre -etxe asko erdi -arokoak dira, uritik kanpora jasoak, gain-txo ta muñoetan batez be: Muxika, Foru'ko Urdaibai, Oñati'ko Zumeltzegi, Irurita'koa, Elgeta'ko Jalotza ta abar; beste batzuk arresiz inguratuta ageri dira, Urtsua, Mendoza, Muñatones eta abar. Oneitatik asko, Aide Nagusien burrukak ziralata, eratxiak izan ziran, edo beintzat, naikoa moztuak. Enrike IV'garrernaren aginduz.

Guztiok zeazteak luze egingo gindukezan ezker, eleizak eta etxe-torreak aitatuko doguz bakar-bakarrik.

EI, EIZAK

Oso aberatsa da Euskalerrria monastegi ta eleize-tan, napar-lurralde batez be. Erdi -Arokoak doguz geienak, bertoko etxegille trebeak eregiak. Iruña, Lizarra, Olite, Tudela, Gares, Olazagutia, Obanos, Oliba, Orreaga, ez dozuez eredu eskasak.

Amaseigarren mendea be ez da urria, pizkunde aroa baita. Eder-gai klasikuak eta gotikuak erabilli ziran, bai etxegintzan eta bai eleizak jasotzean. Orduantxe asia dogu plateresku estiloa be. Orduko eredu billa asten ba'gara, or daukagu Oñati'ko San Migel eleizan Merkado gotzaiñaren illobia; or Gazteiz'ko ta Donosti'ko Santo Domingo komen-tuak; or Bilbao'n Enkartazio eleizea, San Anton'eko ta Begoña'koaren aurrekaldeak; Eibar eta Itziar eleizetako altara batzuk. Ez dituzue eredu txarrak pizkinde garian, plateresko ta txurrigeresko giroan be.

Gizaldi artan eleiz-arkitektura saillean zelan genbiltzan jakin gura izan ezker, ez daukagu Bizkai'tik urten bearrik. Or Lekeitio; ango eleiza ederra, etxe-koak eta arrotzak goretzia, gaur daukaguna, amaseigarren mendearen asieran eregia da. Suak erre eban 1422'an itxas -ertzeko uri pertxenta, baiña orduko eleiza be. Zar-zarra zan au; Konpostela'ra joiazanak bertan egiten eben oiturazko egotaldia. 1488'an asi ziran barria egiten, eta 1508'an amaitu zan. Antxiñakoa egoan lekuan bertan jaso eben barria be, lur geiago artuaz. Gotik -egikerakoa dozue, barru ta kanpo eder-ederra. Erretaula batez be, ezin ohea, Juan Gartzia Krial'ek 1510'an amaitua.

Garai artakoak doguz, baita, beste askoren artean, Orduña'ko barriztua, Bilbao'ko San Nikolas 1576'an jaso, Elorrio'koa aurreratxoago egiña, Begoña'koa 1519'tik aurrera barriztatua, Zornotza'koa, 1566'an jasoten asi ta 1608'an bedeinkatua.

Durango'ko Andra Mari, ta abar. Gernika'ko auxe berau, Iturritza'k diñoskunez, 1418'an asi ta 1715'an amaitua: gizaldi osoko lana. Gauzak patxaraz egiteko, gure aurretikoak ez erabillen esturarik.

Euskalerrri osoan, baiña Bizkai onetan berariz, ermitaz josirik daukaguz bazter guztiak. Sei-zortzi errez idoro geinkez erri bakotxean. Ennita oneik be, asko beintzat, garai artakoak diranik ezin ukatu. Arte aldetik begiratuta, alan be, ez darakuskue eder-lits jakingarririk, ez ennita ez bertako irudiak.

TORRE-ETXEAK

Ugariak eta esku-ederrez jasoak ditugu, mugaz onunzkoak batez be, andikoiak ezer kendu barik; ainbat basetxe, erri-etxe, jauregi, gaztelu ta torre-etxe euskaldun arkitektu erneak jasotakoak. Or Gipuzkoa'n Zarautz'eko Torre Luzea, Berastegi, Legazpi ta Oñati'koak; or Naparroa'n eta Baxenabarra'n Zoziaia, Irurita, Gallano, Xabier; or Araba'n Mendoza'n, Argomanitz'en. Apainketari so ezker, barriz, or Urola ondoan Lilil torretxea, ta Oñati'n Ikastetxe Nagusia, bertako seme Merkado gotzaiñak amaseigarren gizaldian eregitakoa.

Gaztelu ta torre-etxeetan ez gara azkenengo bizkaitarrok. Iru gaztelu daukaguz, gaur be ederrak: Muñatones, Butroi ta Arteaga. Torreak, oster, konta ezin-ala. Ibarra'k eta P. Madariaga'k iru ale aunditan zeaztu ta edesten dauskuez euron kondaira, armarri ta jatorriak; 146 olako aitatzen dauskuez, merinaldeetan bananduta.

España'ko erregeak, Naparroak here jabetasuna galdu ebanean angoak eta Enrike IV'garrenak beste iru probintzietakoak moztuteko agindu eban 1457'gnek apirillaren 21'an Santo Domingo de la Kaltzada'n emon eban aginduz; geroago Fernando Katolikuak be, Okaña'n izenpetu eban idazki baten bitartez, galazo egin eban gaztelu ta torre-etxeak jasotea. Arrezker, beraz, leen militar torreak ziranak, garaia ezker, etxe baketsu egokiak dira, leio ta atez aberatsak, ipuin zarrez be, bear bada, noiko ugariak.

AITA ONAINDIA

Larrea, 1977-2-2'an